

המהפכה האיראנית

בראי הסיסמאות

אורלי רחימיאן

המהפכה האסלאמית באיראן (1977-1979) היא אחד המאורעות החשובים ביותר בתולדות איראן החדשה. במהלך המהפכה נערכו ברחובות הערים כמעט מדי יום ביומו הפגנות שבהן השתתפו מאות אלפי אנשים. הפגנות אלה נחרתו היטב בדעת הקהל העולמית שמזהה בהן את אחד מיסודות המהפכה.

את המהפכה חוללו מספר ארגונים וקבוצות, ונטלו בה חלק כמעט כל הזרמים האידיאולוגיים במדינה. במאמר זה אעסוק בעיקר בזרם המרכזי בתנועה המהפכנית, הוא הזרם האסלאמי, אשר הונהג בידי העלמא.^{*} אבחן את אחד הכוחות שעוררו את ההמונים בתהליך המהפכני סיסמאות המהפכה, ואתמקד במיוחד בסיסמאות שנפוצו בשלב הראשון של המהפכה (ינואר 1978 עד מאי 1979), שהיה שלב תנועת ההמונים. סיסמאות אלה מילאו לעתים תפקיד מרכזי בהנחלת האידיאולוגיה האסלאמית ובגיוס התמיכה העממית לרעיון האסלאמי המהפכני. על פי רוב הן היטיבו לשקף את הלכי הרוח של החברה האיראנית או של פרטים בקרבה, ולמעשה אפשר לספר באמצעותן את סיפורה של המהפכה.

* המאמר נכתב לראשונה במסגרת הקורס 'התפתחות רעיונית באיראן החדשה במאות התשע-עשרה והעשרים' בהנחיית ד"ר שרה סורודי, שהלכה השנה לעולמה בטרם עת. מאמר זה מוקדש לזכרה. תודתי נתונה לנר אריאלי ולצחי עינגיל על עזרתם. ההפניות ל'Encyclopedia of Islam' (מהדורה שנייה) מסומנות בקיצור: EP.

א. צ'למאא (יחיד: צ'אלם) – כינוי לכלל חכמי ההלכה האסלאמיים. נחשבים למי שמשמרים, מוסרים ומפרשים את הידע הדתי. באסלאם השיעי האיראני, בהתאם לתפיסת הזרם האצולי, אנשי הדת הם גם המנהיגים החברתיים של העדה ומכונים מנהיגים: C. Gillot, Al-'Ulama', EP: X, Leiden 2000, עמ' 801-805. ח'מיני פיתח את התורה הגורסת כי חכמי ההלכה הם השליטים הלגיטימיים, ועליהם מוטלת החובה להנהיג את החברה גם בתחום הפוליטי. מטעמי נוחות אתעתק את המילה כ'עלמא' בהמשך המאמר.

עיקר חומר הגלם למאמר הוא ממקורות ראשוניים. אלו כוללים סיסמאות שהתפרסמו בכלי התקשורת הממלכתיים האיראנים אשר ליקטתי תוך צפייה בקלטות שידורי הטלוויזיה והאזנה לשידורי הרדיו של תקופת המהפכה, ובמיוחד השידורים שסיקרו את ההפגנות עבור רשות השידור האיראנית. עוד מקור שבו עשיתי שימוש נרחב הוא הספר אַנְקְלָאב ("המהפכה") שפרסם עורך הדין האיראני עלי כַמְאֵלִי (Kamali), אשר ליקט בעת המהפכה, מינואר 1978 עד מאי 1979, 4905 סיסמאות. מלבד אלה נעזרתי במחקרים שניתחו את השתלשלות אירועי המהפכה האסלאמית, ואשר בחלקם מצוטטות גם סיסמאות.

א. רקע כללי

1. מהי סיסמה?

"סיסמה היא מימרה קצרה המביעה רעיון מרכזי".¹ המילה העברית 'סיסמה' חדרה ללשון חז"ל מן היוונית העתיקה *syssemon*. משמעותה במקור היא 'אות' או 'סימן', אך בימינו נוספה למשמעויות אלו המשמעות שנושאת המילה האנגלית *slogan*, כלומר: 'מימרה המביעה מסר'. בדרך כלל הסיסמה היא משפט אוטונומי מבחינה סמנטית, כלומר יכולה לעמוד בפני עצמה, ללא קשר לטכסט חיצוני.²

סיסמאות תעמולה, בדומה לפתגמים, אמרות כנף וכתובות קיר, הן טקסטים קצרים מאוד, שאינם תלויים בהקשר מילולי רחב. עם זאת, הפקת משמעות מסיסמה מותנית בהכרח בידיעת ההקשר החברתי, התרבותי והפוליטי. מוען הסיסמה מניח קדם-הנחות מסוימות לגבי המידע הרקע של הנמען.³

תפקידה של סיסמת תעמולה הוא להעביר לקהל מסר קצר ומרוכז. אלה העומדים מאחוריה מנסים להביע באמצעותה עמדה מסוימת בצורה נחרצת. מטרת השימוש בסיסמאות היא להביא להטמעה של הרעיון שאותו הן מבטאות, ומושקעים ביצירתן מחשבה ותכנון רבים כדי שישרתו ביעילות את המטרה הזאת. מאפייני הסיסמה הם: שימוש בלשון קליטה שתקל על זכירתה, עיצוב 'פואטי', קיצור נמרץ, וכן תוכן פשטני ועמום שמחייב את קהל היעד לעשות תהליך (*processing*) של הסיסמה.⁴ בסיסמה עושים שימוש במילים הנושאות מטען תרבותי, פסיכולוגי, היסטורי, לאומי או דתי מילים שמטרתן לעורר בשומע אסוציאציה מיידית ו/או רגשות. הקיצור הרב מחייב שימוש באמצעים רטוריים ובכלל זה אמצעי מצלול (דוגמת חריזה, אליטרציה, אסוננס), מבנים תחביריים מיוחדים ועוד, על מנת שהסיסמה תהיה קליטה וערבה לאוזן.

א. הבולטות בסיסמאות בספרו של כמאלי מצוטטות במאמרו של פוג'ינווה (Fujinwa: 1990).

המסר הפוליטי שסיסמת תעמולה מיועדת להעביר הוא חלק מהתקשורת בין הגופים הפוליטיים ובין ציבור האזרחים. לשם כך נחוץ בשבילה מדיום, ערוץ תקשורת.⁵ המסר שהסיסמאות מביעות מועצם כשהמון רב קורא אותן בקול. ומכיוון שהמטרה היא שסיסמאות יזכו לתהודה רבה, אכן קוראים אותן בקול באספות המוניות. הערוץ השני שבו מועברות סיסמאות הוא הערוץ החזותי, הגרפי: הסיסמה, בהיותה טקסט קצר, מתאימה במיוחד לשלטים. ואכן, בהתאספויות המוניות לא רק מדקלמים את הסיסמאות, הן גם כתובות על שלטים שהקהל נושא. מלבד זאת אפשר למצוא סיסמאות גרפיטי על קירות, בעיתונות ובכרוזים.

2. סיסמאות ומהפכה

לאורך ההיסטוריה של תנועות מהפכניות נודעה לסיסמאות חשיבות רבה. להמחשה, די אם נזכיר את סיסמת המהפכה הצרפתית 'חופש, אחווה, שוויון', אשר הצליחה לעורר בתודעת העם הצרפתי עמדות ורגשות עזים בכל עת שהיא הושמעה, והוותה תזכורת של המטרות שלמענן נלחם.

אידיאולוגיות מהפכניות הן נחלתם של אלה השואפים לשינוי במצבם הקיומי. האידיאולוגיות המניעות תנועות מהפכניות קשורות קשר הדוק לתרבות; השפה והניב (אידיום) של המהפכה משקפים תהליכי שינוי תרבותיים, ולעיתים התנועה המהפכנית עצמה היא סוכן חשוב של שינוי תרבותי.⁶ השפה והרעיונות של סיסמאות מהפכניות משקפות, בהתאם לכך, את האידיאולוגיה של התנועה המהפכנית. הסיסמאות מבטאות לא רק את מצעה של התנועה, אלא בעיקר את מטרתה הכפולה: הרס הסדרים הקיימים והחלפתם באחרים.

הסיסמה לא רק משקפת אלא גם מעצבת. היא משמשת אמצעי לעיצוב מחדש של עולם ההכרה של הפרט, שכן היא מעוררת עמדות ותגובות חדשות בתודעתם של ההמונים.⁷ מטרתן של סיסמאות במסע התעמולה של זרם מהפכני כלשהו היא לסייע בעיצוב המציאות החדשה. מכיוון שכוחו של כל פלג מהפכני נמדד על פי מספר האנשים המתקבצים סביבו, נועד לסיסמאות תפקיד בשכנוע ההמונים בצדקת המצע של אותו פלג ובניסיון לסחוף מספר רב ככל האפשר של אנשים אל תוך התהליך מהפכני.

ב. השימוש בסיסמאות במהפכה האסלאמית באיראן

בתהליך המהפכני באיראן אפשר להבחין בשני שלבים: השלב הראשון תקופה של מהומות ציבוריות שהחלו בסוף 1977 והסתיימו בפברואר 1979, עם נפילת משטרו של השאה, מחמד רזא פהלווי [א].⁸ בתקופה זו התרחש המאבק נגד המלוכה בד בבד עם א. אותיות בסוגריים מרובעים, כמו כאן [א], מפנות לנספח שבו מופיעה ביוגרפיה קצרה של הדמות.

הצגת האלטרנטיבה של משטר חדש בראשות ח'מיני [ב]. את השלב הזה אפיינו עצרות רבות משתתפים ברחובות הערים המרכזיות באיראן. השלב השני הוא פרק הזמן שבו ייצב ח'מיני את שלטון חכם ההלכה המוסלמי מוסד הולאית'י פקיה.⁸ לדעתי, אפשר לקבוע את תחילתו של שלב זה בהכרזה על נפילת משטר השאה בפברואר 1979, ואת שיאו ביוני 1979, הוא החודש שבו התחוללו המאבקים על חוקת הרפובליקה האסלאמית. במחנה המהפכני לקחו חלק קבוצות אידיאולוגיות ותנועות מהפכניות שונות שההתנגדות לשאה ולמשטרו שימשה להן מכנה משותף. בשלב הראשון, כאשר ההתנגדות לשאה קרמה עור וגידים, הסתופפו תנועות אלו בצלו של ח'מיני בהעריכין את יכולתו להנהיגן אל הניצחון. עם ניצחון המהפכה שבו ועלו על פני השטח ההבדלים בין הפלגים, ולפיכך מאפיינים את השלב השני בעיקר מאבקי כוח בין הקבוצות המהפכניות היריבות.⁹ שלב זה נמשך למעשה עד אישור החוקה האסלאמית בדצמבר 1979, אשר סימן את ניצחון הפלג האסלאמי במאבק.⁹

השימוש בסיסמאות אינו זר לעם האיראני והיה נפוץ גם בתקופות שקדמו למהפכה האסלאמית. במהפכה החוקתית של 1905–1911 השתמשו בסיסמאות שמקור השראתן במהפכה הצרפתית.² גם בשנות הששים השתמש השאה בסיסמאות, אשר ליוו את ביצוע 'המהפכה הלבנה' שהוא הנהיג, וביניהן הסיסמה שהוצבה על שלטי ענק בכל פינה: 'بچه کمتر زندگی بهتر' ["עם פחות ילדים החיים טובים יותר"] אשר נועדה לסייע בבלימת קצב הילודה באיראן.¹⁰

הסיסמאות בתקופת המהפכה האסלאמית היו רבות מספור. קראו אותן בנאומים, בהצהרות ובהפגנות. היו בהן שנכתבו על שלטים, אחרות רוססו על קירות ושערים או קושקשו בצדי הדרך, והיו שהופיעו במנשרים וכרוזים שהופצו בעיתונים וכיוצא באלה. לצד סיסמאות המהפכה היו גם סיסמאות בעד השאה וסיסמאות אנטי-ח'מיניסטיות. סיסמאות מהסוג האחרון הופיעו בעיקר בשלב השני, כאשר הופיעה אופוזיציה למשטר של ח'מיני.⁷ בחיבור זה אתמקד בסיסמאות שהפיצה התנועה המהפכנית.

א וְלֹאִתִּי פָקִיָּה – שלטון חכם ההלכה. המונח מציין שיטת ממשל תאוקרטית, שאותה גיבש ח'מיני, והיא יושמה באיראן בעקבות המהפכה האסלאמית. תורה זו מציגה שיטת ממשל המבוססת על שלטון איש הדת, חכם ההלכה האסלאמי.

ב המהפכה החוקתית (אֶנְקֶלָאבִּי מְשֻׁרְטָה): כתוצאה מלחץ של קבוצות בעלות השפעה מערבית, נאלץ השאה לחתום ב-1906 על החוקה הראשונה שניתנה לאיראן. משמעותה הייתה כינון של מלוכה קונסטיטוציונית, עם הפרדת רשויות ויצירת איוונים בין מוקדי הכוח השונים (מנשרי: 1996, עמ' 86).

ג המהפכה הלבנה (אֶנְקֶלָאבִּי סִפִּיד) – תכנית לרפורמה יסודית, לקידומה של איראן למעמד של אחת המדינות המפותחות ביותר בעולם. לאחר שאושרה במשאל עם בינואר 1963, שימשה התכנית מצע למדיניות החברתית, הכלכלית, הפוליטית והלאומית של איראן. השאה כיוון את עיקר מרצו ומשאבי ארצו ליישום עקרונותיה (מנשרי: 1996, עמ' 116–117).

ד דוגמה לכך היא הפגנת הנשים שנערכה ב-8.3.1979, כאשר כעשרת אלפים נשים צעדו מאוניברסיטת תהראן למשרד ראש הממשלה. הפגנה זו ביטאה את התקוממות הנשים כנגד פסיקתו של ח'מיני כי על הנשים

לא ידוע מי כתב או השמיע את רוב הסיסמאות. כך לדוגמה, אין לדעת מי הפיץ את הסיסמה 'مرگ بر شاه' ('מוות לשאה') וכמה אנשים צעקו אותה. רוב הסיסמאות המצוטטות להלן הן אנונימיות, ואפשר להתייחס אליהן כאל קולו של העם הפשוט, או כאל קולם של יחידים שהיה בכוחם לשלהב את העם הפשוט. ההנחה שלי היא שלסיסמאות אכן הייתה השפעה על התהליך המהפכני, גם אם אין דרך לאמוד את היקפה או את מידת האפקטיביות שלה. אף אם נחמיר ונטיל ספק בהנחה זו, ונניח שלרוב הסיסמאות לא הייתה השפעה של ממש על התהליך המהפכני, גם אז, לא נוכל להתעלם מכך שהיה בהן משום שיקוף מהימן של הלכי הרוח של החברה, או, למצער, של המסרים שהתנועות המהפכניות ניסו להעביר להמונים.

המהפכה האסלאמית זכתה לתמיכה עממית רחבה. על אף גילויי האלימות שהיו בה, לא היה לה אופי של מאבק מזוין; אדרבא, היא התבססה ברובה על ההשתתפות המסיבית של המפגינים ברחובות. כפי שהוכח במאבקים הפוליטיים באיראן במחצית הראשונה של המאה העשרים, היה ה'רחוב' נשק חיוני בידי של כל מי שביקש לתפוס את השלטון. הסיסמאות היו אמצעי שכנוע, וסייעו בהפצת הרעיונות המהפכניים בחברה. יש הסבורים כי בזכות הסיסמאות התרחב מעגל המשתתפים בתנועה המהפכנית מדי יום ביומו.¹¹ ניצחון המהפכה לא היה אפשרי ללא השתתפות נרחבת של העם בתנועה המהפכנית. לעניין זה נוכל להשתמש בניסוחו של טרוצקי: "המאפיין שאי-אפשר להטיל בו ספק באשר למהפכה הוא ההשפעה של ההמונים על מאורעות היסטוריים [...] ההיסטוריה של המהפכה לגבי היא בראש ובראשונה כניסה תקיפה של ההמונים לזירה הפוליטית".¹² אחת השאלות העומדות במרכז מחקר המהפכה האסלאמית היא: איך עבר ההמון האיראני מהשלמה שקטה עם משטרו של השאה לאופוזיציה אלימה נגד סמכותו. הרי נוכל להניח שבמשך כל תקופת משטרו של השאה חש האזרח האיראני פשוט אי-שביעות רצון מהשלטון וסבל ממצוקות רבות, ואף על פי כן לא פרצה התקוממות עממית לפני 1977. מה היה אפוא הניצוץ שגרם להתפרצותה של המהפכה? הסיסמאות מסייעות להבין כיצד התרחשה הטראנספורמציה בדעות ובהתנהגות ההמונים בתהליך המהפכני, שכן הן מבטאות את הלך הרוח ששרר בקרב העם.¹³

ג. הסיסמאות בשלב המהפכה הראשון

1. שלילת הלגיטימיות של השאה

המהפכה האסלאמית הייתה בבחינת רעיון חדש לאומה האיראנית שהורגלה זה דורות רבים לשלטון מלוכני. בשלב הראשון שלה שימשו הסיסמאות הרבות להביע את סלידת

לעטות צ'אדור (יריעת בד המכסה את כל הגוף). במהלך הפגנה זו נקראו קריאות כדוגמת "מוות לח'מיני" ו"מוות לדיקטטורה".

העם מהמשטר המלוכני וממי שעמד בראשו, השאה מחמד רזא פהלווי. כך הוכשרה דעת הקהל לקבל את המשטר החדש.

עיון בסיסמאות מגלה שמספר הביטויים העוסקים בשאה גדול בהרבה ממספר הביטויים העוסקים בח'מיני. ארג'ומנד מצטט את דברי מהדי בזארגאן [ג] באומרו: "כנגד כל סיסמת תמיכה בח'מיני היו יותר משתיים נגד השאה".¹⁴ מכאן שהשמצת השאה ומשטרו הייתה חשובה יותר מהאדרת שמו של ח'מיני. לפני המהפכה, הוצגו והושמעו בכל מקום סמלי הסמכות והיוקרה של השאה: תמונותיו נתלו על קירות הבתים, פסליו הוצבו בכיכרות המרכזיות של הערים והעיירות, ובעמוד הראשון של הספרים שהתפרסמו מטעם משרדי הממשלה התנוססה תמונתו. סמלי השאה היו חלק מחיי היומיום של העם האיראני. השמצות בפומבי של הסמלים הייצוגיים היו מעשה שלא ייעשה ועונש היה צפוי לעבריינים. יציאה גלויה נגד האוטוריטה של השאה הייתה נדירה, ורק בחדרי חדרים העזו לדבר בגנותו.¹⁵ הסיפור הבא משקף את החשש הזה?

בעשרים ושניים באוגוסט 1978 החלו עשרת הימים האחרונים של הרמדאן. הרמדאן הסתיים בחגיגה הגדולה של עיד אל־פטר.¹⁶ המונים התפללו ברחובות והעניקו פרחים לחיילים. בתהראן נערכה הפגנה קטנה, ובמהלכה קראו המפגינים 'استقلال، آزادی، جمهوری اسلامی' ["עצמאות, חופש, רפובליקה אסלאמית"]. ביטחונם העצמי של המפגינים גבר ככל שהדרימו בתהלוכתם. כאשר חצו את רחוב רזא שאה, החלו אחדים מהם לקרוא 'مرگ بر شاه' ["מוות לשאה"]. אישה זקנה שצפתה בהפגנה נבהלה ואמרה: 'نگهد نگید می کوشنتون' ["אל תאמרו, אל תאמרו, יהרגו אתכם"] וברחה. רק כאשר ראתה כי החיילים באזור לא עשו דבר נרגעה וחזרה.¹⁶

עד אמצע נובמבר 1977 התרכזה האופוזיציה בפעילות מחתרתית, דוגמת פרסום עיתונים, הפצת מנשרים, הקמת התארגנויות חדשות והחייאתן של הישנות. באופן זה חזרו לפעול 'החזית הלאומית' (ג'בההי מלי)² ו'תנועת החופש' (נהזתי אַאדי).³ במהלך

א עיד אל־פטר – חג הפסקת הצום. עם סיום חודש הרמדאן, באחד בחודש שואל המוסלמים חוגגים את עיד אל־פטר, המציין את סיום קשיי תקופת צום הרמדאן (III, EP, עמ' 1008).

ב החזית הלאומית (ג'בההי מלי) – החזקה מבין תנועות המרכז שהמאפיין הבולט שלהן היה חולשתן. למרות שהציגו בדרך כלל אידיאולוגיה ליברלית־לאומית והשקפות עולם נאורות ומתקדמות על פי קני מידה מערביים, לא הצליחו מפלגות אלו לבסס את מעמדן בחברה האיראנית. הן התלכדו סביב אישים ולא סביב אידיאולוגיות סדורות או ארגון מפלגתי מגובש. 'החזית' פעלה כקואליציה הרמונית, פחות או יותר, של מפלגות, עד סמוך לניצחון המהפכה. מנהיגיה הפוליטיים היו אז כרים סג'אבי [ו] (מנהיג 'החזית'), שאהפור בח'תיאר [ו] (מנהיג 'מפלגת איראן') ודריוש פרוהר (מנהיג 'מפלגת העם האיראני'). 'החזית' הטיפה לכינון משטר דמוקרטי אך לא פסלה את המלוכה. עוד בדצמבר 1978 ניהל סג'אבי משא ומתן עם השאה שיאפשר לו למלוך אך לא לשלוט, תוך האצת הליברליזציה והעברת סמכויות לממשלה חדשה (מנשרי: 1988, עמ' 72-73).

ג תנועת החופש (נהזתי אַאדי) – תנועת מרכז של אינטלקטואלים דתיים שפעלה בקשר הדוק עם 'החזית הלאומית'. בראשה עמדו מהדי בזארגאן [ג] ואיתאללה מחמד טאלקאני [ה]. לאחר המהפכה הלכה 'תנועת החופש' בקו שהתורה ח'מיני (מנשרי: 1988, עמ' 60, 73, 91).

1977 פעלו תנועות אלו בצמוד לקהילת הבאזאר,⁸ וקראו לאכוף מחדש את חוקת 1906, שהתקבלה לאחר המהפכה החוקתית.¹⁷ כלומר בשלב ההתחלתי הקריאה לא הייתה להדיח את השאה אלא לערוך רפורמות במשטר הקיים. הסיסמא הבאה ממחישה את הדרישה להחלת החוקה:

ملک ایران خواهان اجرای دقیق قانون اساسی است
 "העם האיראני מעונין בביצוע מדויק של החוקה."

החוקה הטילה סייגים על סמכות השאה וקבעה למג'לס מעמד נכבד ובלעדיות בפסיקה בנושאים רגישים. בנספח לחוקה מ-1907 הוענקה לעם ריבונות לחוקק חוקים באמצעות נציגיו במג'לס. אולם כדי למנוע סתירה בין חקיקת הפרלמנט ובין החוק הדתי (השריעה) הוחלט על כינון מועצת חכמי דת, ולה ניתנה הזכות להטיל וטו על הצעות חקיקה שנוגדות את עקרונות הדת (סעיף זה לא מומש עד סוף שלטונו של השאה).¹⁸ בשל סיבות אלו היה לשני הפלגים: תנועת המרכז (שציפתה לשיפור זכויות האדם ולהרחבת החירויות האזרחיות) והפלג הדתי (שהחוקה הייתה מעניקה בידיו כוח), אינטרס ליישם אותה. הדרישות ליישום החוקה של 1906 באות לידי ביטוי בשתי סיסמאות הבאות:

"החוקה אשר ניתנה בזמן מט'פר א'דין שאהי ההולל – נוסחה סולף
 וזו אשר ניתנה בזמן מחמד רזא שאה שופך הדם בוטלה"

"החוק ההוא [החוקה] ראוי לביצוע, כך שיענה על כל האינטרסים של ההמונים"

חוקת 1906 כוננה מלוכה קונסטיטוציונית, וסעיף 35 בחוקה זו קבע כי המונרכיה היא מתת האל.¹⁹ הדוגמא הבאה היא חיקוי לעגני של סעיף זה:

"מוות הוא מתת אל, אשר העם יעניק לשאה"

א באזאר – סוחרי הבאזאר (מילולית: שוק) שהם חלק ממעמד הביניים באיראן והם בעלי כוח רב, שכן היה להם תפקיד מרכזי בכלכלת איראן.

ב מג'לס – הפרלמנט האיראני בן 270 חברים, שנבחרים כל ארבע שנים על ידי כלל בעלי זכות הבחירה. המועצה הנבחרת הראשונה באיראן נוסדה לאחר מהפכת 1906 (נגד השושלת הקאג'ארית). תחת השושלת הפהלווית שימשה המועצה כמכשיר לביצוע ואשרור מדיניות השאה. המג'לס המשיך למלא תפקיד דומה תחת המהפכה האסלאמית למעט בשנים האחרונות עם התחזקות המאבק הפנימי באיראן על דמותה העתידית של המדינה ושל המהפכה. במהלכן הפך לזירת מאבק בין שתי הסיעות העיקריות, השמרנים ותומכי הרפורמות (מנשרי: 1996, עמ' 86).

ג מט'פר א'דין שאה – המלך הקאג'ארי ששלט באיראן בשנים 1896-1907. בתקופתו פרצה המהפכה החוקתית, ובעקבותיה ניתנה לאיראן חוקה ומג'לס (פרלמנט).

הפגנה המונית למען ח'מיני

התפנית במהפכה התרחשה לאחר הניסיון שעשתה המשטרה בתשעה עשר בנובמבר 1977 לפזר פגישה של כעשרת אלפים סטודנטים באוניברסיטת אריאמהר. בעקבות ארוע זה החלה האופוזיציה לגדוש את הרחובות, והסטודנטים יצאו מהקמפוסים וצעדו ברחובות, תוך שהם קוראים סיסמאות אנטי־מסדיות. מאורע זה מסמן את תחילתו של שלב ההפגנות ההמוניות בתהליך המהפכני. הפגנות אלו התרחבו בינואר 1978, בעקבות פרסום באחד העיתונים מטעם הממשלה – 'אטלאעאט' – של מאמר שתקף וגינה את ח'מיני, אשר תיאר אותו כשכיר חרב של האימפריאליזם

המנצל את הדת לקידום מטרותיו האישיות, ובכך פוגע באסלאם. בתגובה למאמר נערכה בשבעה בחודש בעיר קם (דרומית לתהראן) הפגנה של 4,000 סטודנטים לתיאולוגיה. הצבא נשלח לדכא את ההפגנה ובעימות נהרגו כמה עשרות סטודנטים.²⁰

מעתה החלו להופיע לצד הקריאה ליישם את חוקת 1906 גם קריאות המדגישות את אי־הלגיטימיות של המונרכיה הפהלווית ושל פעולותיה. הסיסמה "מוות לשאה" הייתה הדרך הקיצונית ביותר להדגשת אי־הלגיטימיות הזאת, בדורשה את חיסול משטר השאה. קריאה זו מופיעה גם בסיסמה הבאה שמקורה בתחינה ששוטחים בפני ישות עליונה כשמבקשים ממנה שתגרום למותו של מישהו. למעשה זוהי קללה, שכדי לתת לה תוקף נשבעים באל ובארבעת האמאמים: עלי, אל־חסן, אל־חסין והאמאם הנעלם.²¹

א אמאם – מנהיג העדה המוסלמית לאחר מותו של הנביא מחמד. בשיעה התריעשרית (הזרם המרכזי של השיעה) הועלו האמאמים לדרגה שנחשבת שניה רק לזו של הנביא מחמד. האמאם נחשב חסין מטעות, כמונחה על ידי האל וכסמכות עליונה בכל נושאי הדת. אי הכרה בסמכותו של האמאם ואי ציות לו נחשבות לכפירה. לפי האמונה האמאמית מחמד מינה כיורשו את בן דודו עלי ומאז האמאמות עוברת בירושה בין צאצאיו. בשל מותו של האמאם האחד עשר בלא שהותיר אחריו יורש, התגבשה האמונה כי בנו, האמאם השנים עשר, נמצא במצב של היעדרות זמנית ('ע'יבה') עד להופעתו המחודשת כמהדי. מכאן כינויו 'האמאם הנעלם' וכן שמו של הזרם המרכזי בשיעה (EP: III, עמ' 1163–1169).

"אלוהים, המת את השאה,

עלי,⁸ המת את השאה

חסן,⁹ המת את השאה

חסין,¹ המת את השאה,

מהדי,¹ המת את השאה"

בסיסמאות הבאות נוכל למצוא הסבר כיצד הגיע העם למצב שבו הוא מייחל למותו של שליטו, וכבדרך אגב נזכרות בהן מספר סיבות שהביאו לפרוץ המהפכה:

آقای خمینی سرت سلامت حکومت پهلوی تخمی در آمد

پیوند شاه ومردم هرگز هرگز انقلاب سفید تو زرد در آمد

"מר ח'מיני, תהיה בריא, ממשלת פהלווי התגלתה חסרת תועלת.

ברית בין השאה לעם לעולם לעולם [לא תתקיים] המהפכה הלבנה שלך

התגלתה כצהובה"

משמעותה של סיסמה זו היא שמאמציו של השאה לשנות את תדמיתו ולנקוט בצעדים למען העם בתקופה שקדמה למהפכה לא הניבו פרי, וכי העם לא יכרות עמו ברית.¹⁰ כמו כן נמתחת ביקורת על מפעלו של השאה – 'המהפכה הלבנה'. מהסיסמה עולה שהמהפכה, שנועדה להיות 'מהפכת השאה והעם', הייתה למהפכה של השאה בלבד: העם לא ראה עצמו חלק ממנה ולא נהנה מפרותיה.²¹

א עלי בן אפי טאלב – שלט בשנים 656-661, בידודו וחתנו של מחמד, והאמאם הראשון בשיעה. היה הח'ליף הרביעי, ואחד המאמינים הראשונים בשליחותו של מחמד. תקופת ח'ליפותו של עלי הייתה רצופה מלחמות ומאבקי כוח. נרצח בכופה. (I: EP, עמ' 381-386).

ב אליחסן בן עלי – בנה של פאטמה, בתו של הנביא מחמד. האמאם השני בשיעה (III: EP, עמ' 240-243). ג אליחסן בן עלי – נכדו של הנביא מחמד ואחיו של אליחסן, היה האמאם השלישי בשיעה. הוא מפורסם בשל מאבקו כנגד הח'ליף האממי יזיד אבן מעאויה על ראשות המדינה המוסלמית הצעירה. המרד הסתיים בטרגדיה בכרבלאא' באוקטובר 680, במותם בקרב של אליחסן ובני סיעתו. על פי האמונה השיעית קידש קרב זה את דמותו של חסין והוא זכה לכינוי אדון המרטירים (סיד אלישהדאא'). החל מקרב כרבלאא' החלו למנות את שושלת האמאמים מצאצאי עלי.

ד מהדי (ערבית) – בתרגום מילולי: "המונחה בדרך הנכונה". על פי האמונה המוסלמית – שליט העולם לפני בואו לקצו, אשר ישליט בו צדק תחת הדת המוסלמית. האמונה במהדי, שמוצאו ממשפחת הנביא מחמד, ובהיעדרו הומנית עד להופעתו המחודשת, מהווים מוטיב מרכזי בשיעה (בניגוד לסונה). לפי השיעה התריי עשרית, המהדי הוא האמאם השנים-עשר (האמאם הנעלם). מאפיין נוסף המייחד את המהדי השיעי הוא כפיית השיעה על שאר העולם המוסלמי (V: EP, עמ' 1230-1238).

ה בי-77, בלחץ תביעות האופוזיציה ובמענה לדרישתו של נשיא ארצות הברית, קרטר, איפשר השאה ליברליזציה מסוימת. לאחר שנים ארוכות של דיכוי החופש, היה השאה מוכן לשחרר קמעא את מכסה סיר הלחץ הדחוס שיצר בעצמו, אך משעשה זאת, הוטח המכסה בפניו. (מנשרי: 1988, עמ' 129).

התגברות הנוכחות הנצלנית של המערב בתקופת ה'מהפכה הלבנה' היתה גורם מרכזי בליבוי ההתפרצויות המהפכניות. באיראן שררה תחושה מעיקה שהזרים עושקים את אוצרות הנפט האיראנים. הנוכחות הפיזית של רבבות זרים באיראן הייתה סמל חי לניצול המתמשך. יתר על כן, הזרים נתפסו כמי שתמכו בשאה ובכל מה שסימל משטרו.²² הסיסמה הבאה מבטאת הלך רוח זה:

شاه ایران کند نوکری اجنبی لعنت حق بر این سلسله پهلوی
 کرده آن بی حیا، ظلم بی حد بما،
 مرگ بر شاه، مرگ بر شاه
 "השאה של איראן משרת הזרים,
 קללת האל (תרבוץ) על השושלת הפהלווית.
 חסר הבושה הזה דיכא אותנו ללא שיעור
 מוות לשאה, מוות לשאה".

להמחשת האפקט הצלילי של הסיסמה, הנה היא בתעתיק לכתב לטיני:

Shah-e Iran kunad nûkarî-i ajnabî
 la'ant-i haq bar in selselh-i pahlavî
 Karde ân bi hayaâ thulm-i bihad be-mâ
 Marg bar Shah, Marg bar Shah

מבחינת עיצוב הטקסט, הסיסמה היא יחידת מקצב בת שני צמידים ערוכים בהקבלה, וכל צמד נחרז בתוך עצמו. אמצעי המצלול הבולט לעין (ובעיקר לאוזן) הוא החזרה: הביטוי Marg bar Shah (מוות לשאה) המשמש כאן מעין פזמון חוזר. השאה מכונה כאן 'משרת הזרים', שכן הוא נתפס כ'משרת האינטרסים של האימפריאליזם',²³ ואילו בסיסמאות אחרות, הוא מכונה خائن (בוגד). גם בסיסמא הבאה חוזר הפזמון " מוות לשאה":

"לא נחיה תחת משא הדיכוי,
 נקריב את חיינו בדרך החירות
 מוות לשאה, מוות לשאה"

שתי הסיסמאות האחרונות מתייחסות להכבדת ידו של השאה על בני עמו, שהייתה אף היא נושא חשוב בליבוי ההתנגדות. ככל שהתחזק משטרו של השאה בלטה ההתעלמות מחירויות האזרח וגברה הפגיעה בזכויות האדם.²⁴ הסיסמאות הבאות מדגישות את אי-שביעות רצונו של העם מהשאה ומשטרו:

پدر رضا، پسر رضا، 35 میلیون نا رضا
 "אבא רזא (מילולית: שביעות רצון וגם שמו של השאה), בן רזא, 35 מיליון לא מרוצים (לא רזא)"

یک رخ رضا نیم رخ محمد رضا،
 نیم رخ اشرف دو رخ فرح،
 به قول قدمنها 36 میلیون نا رضا یکنفر رضا
 "פרצוף אחד של רזא (השאה האב) הוא מחצית מהפרצוף של מחמד רזא (הבן), מחצית מהפרצוף של אשרף^א הם שני פרצופים של פרח,^ב
 לפי דברי הקדמונים, 36 מיליון לא מרוצים/שאינם רזא (השאה האב) הם אדם אחד מרוצה/ רזא"^ג

בסיסמה זו נמתחת ביקורת לא רק על מדיניותו של השאה, אלא גם עליו ועל בני משפחתו, ועל ניכורו מעמו: בעת שהעם מצוי בתנאי חיים מחפירים, השאה נהנה מתענוגות החיים. השנאה כלפיו משתקפת בסיסמאות המכפישות אותו, ומדביקות לו תארי גנאי. בדוגמאות הבאות מכונה השאה חמור (וגם טיפש):

"מוות לשאה החמור"
 شاهنشاه عرعت را شنیدم، برات یونجه خریدم
 ولی بهت نمیدم، تا که بمیری کره خر من.
 "שאהנשאה^ד, שמעתי את נעירתך, קניתי עבורך אספסת,
 אך לא אתן לך (אותה) כדי שתמות, סייח שלי"^ה

המילה כלב או כלבלב משמשת מטפורה נוספת לביזוי השאה. הכלב נחשב באסלאם לחיה בזויה וטמאה, שאין לבוא עמה במגע.

مرگ بر پهلوی سگ
 "מוות לפהלוי הכלב"

השורה 'اتل متل تو توله' (atal matal tu tule),^ו היא שורת פתיחה של שיר ילדים

- א אשרף – אחותו התאומה של השאה. הייתה לה השפעה גדולה על מדיניותו, והיא נודעה כאחת הדמויות המושחתות במשפחת המלוכה (מנשרי: 1988, עמ' 35).
- ב פרח – אשתו השלישית של השאה, שעמה יצא לגלות.
- ג רזא, הוא דרמשמעתי: رضا = 1. שביעות רצון; 2. שמו של השאה محمد رضا پهلوی מחמד רזא שאה.
- ד שאהנשאה – תואר לשאה שפירושו מלך המלכים.
- ה סיסמה זו נוצרה כפרפראזה על אמירה איראנית ידועה.
- ו תיולה = כלבלב

מחמד רזא שאה והמלכה פרח

מפורסם, ובמגוון גדול של סיסמאות נעשה בה שימוש כשורת פתיחה. נביא לדוגמה שתיים מהן:

אתל מתל תו תולה, שאה סג תולה
 "אתל מתל תו תולה, השאה הוא כלבלב"

"אתל מתל תו תולה,
 יש לנו שאה אחד ננס
 יש לו ארבעה כלבלבים,"
 שם אשתו פרח ונתנו אותה לקרט,ר
 קרט,ר אמר: זאת זקנה, אם אני אכה אותה
 היא תמות"

בשורות אלו מבוזים השאה, אשתו פרח ונשיא ארצות הברית דאז, קרט,ר. המסר שבסיסמה

הוא שהשאה נתון להשפעה אמריקאית כה רבה עד כי הוא מוכן למסור אפילו את אשתו לקרט,ר. מסתבר שהמפגינים לא בחלו בהטחת השמצות בעלות אופי מיני בשאה ובמקורביו. סיסמא זו גם מביאה לידי ביטוי את העובדה שארצות הברית נחשבה בעיני חלק מהאיראנים כאם השחיתות והפריצות וכמקור החוליים ששררו בחברה האיראנית. סיסמאות נוספות ייחסו לשאה ולאשתו פריצות, ובשתי הדוגמאות הבאות מוצג השאה כבנה של זונה, כמושחת וכחסר מידות:

"מוות לשאה התליין, מוצץ הדם, רוצח, מוכר המולדת
 מלוכלך, בעל מאפיינים של כלב, שתיין, ילוד של ניאוף, ממזר"
 "מוות לשאה הזה הוא דבר ראוי,
 השאה הוא ילוד של נאוף"

בדוגמאות הבאות מתוארת פרח כבלתי מוסרית:

ای آنکه تو بی حیاترین بانوئی در ننگ وفساد، غرق تا زانوئی
 هر لحظه در آغوشی یکی می خوابی ای جنده، مگر تو شهبانوئی؟

"הוי את, האישה חסרת הבושה ביותר,
את שקועה בחרפה ובשחיתות עד הצוואר (מילולית: עד הברך)
בכל פעם את ישנה בחיקו של מישהו אחר
הי זונה, האם את (חושבת עצמך) מלכה?"

מבחינת מבנה, הסיסמה האחרונה בנויה על פי עיקרון משקל המרובעים (רַבְּעִיָּאֵת) שירים בני ארבע צלעות שכולן, פרט לשלישית, מתחרזות זו בזו.²⁵

سماور جوشه، قوری هم روشه
فرح بیوشه، کارتر هم روشه
"המיחם רותח, עליו גם קומקום
פרח חסרת הכרה בעוד קרטל עליה"

דימוי כלי בית דוגמת מיחם וקומקום משמש להמחשת השורה השנייה. זוהי סיסמה ערבה לאוזן וכל בתיה מתחרזים (החרוז הוא הצליל وشه üše). בסיסמאות אלה עשו שימוש רב, שכן קללות מיניות הן הקללות המבוזות והמשפילות ביותר. לדעתי, כשהאזרח הפשוט קרא אותן הוא חש שהוא משיב לעצמו מקצת מכבודו שנרמס תחת שלטון השאה. מלבד המשמעות הפסיכולוגית היה בהן משום שעשוע לעם, הידוע באהבתו למעשיות ולהלצות.

2. בצל האלימות: סולידריות והשנאה המאחדת
את הסיסמאות קראו בכל ההפגנות נגד השאה שנערכו ברחבי המדינה בראשית 1978; הפגנות שהתרחבו בהדרגה ואשר מידת האלימות שלהן גברה והלכה. בשמונה-עשר בפברואר, עם תום ימי האבל על הרוגי הטבח בקם, ערכו אנשי הדת טקסי אזכרה ברוב הערים הגדולות. עד מהרה הפכו הטקסים להפגנות המוניות, ובעיר תַּבְּרִיז²⁶ התפתחו לאירועים אלימים: הצבא דיכא את המהומות וכמה אנשים נהרגו.²⁶ העם הכריז על ההרוגים כשהידיים²⁷ שיש להתאבל על מותם. מאז החל כדור השלג להתגלגל, ואחת

א שהיד – בתרגום מילולי מערבית/פרסית: עד. לעיתים קרובות משמשת מילה זו במשמעות של מרטיר. לפי המסורת המוסלמית מות הקדושים מזכה את השהיד ביתרונות רבים: כל חטאיו נסלחים, הוא מוגן מפני חיבושי הקבר, שבעים ושתיים יפהפיות עומדות לשרתו בן העדן וכיו"ב. בעיני המאמינים נחשב מות השהיד לדרך האצילה והנעלה ביותר למות. הוא עוטה על הקהילה המוסלמית כולה מעטה של טוהר וחסד. משפחתו הישירה של השהיד הופכת למושא של הערצה וזוכה לתמיכה רבה. בשיעה מושם דגש רב על מות השהידים (EP: IX, עמ' 203-207).

ב עיר באיראן המהווה מרכז שיעי חשוב ללימודי דת.

לארבעים יום (ארבעין)²⁷ פרץ גל הפגנות חדש. בסיסמאות הבאות נשבעים המפגינים לנקום את דם השהידים שנשפך:

"זכרם של ההרוגים בדרך החירות, ההרוגים של קם ותברזו,
לא ימוש מלבנו"
"בשם הדם הטהור של המרטירים, אנחנו נעקור את השורש המלוכני"
"הוי שהיד, אני נשבע בדמך,
עד לניצחון הסופי, אנחנו נמשיך בתנועה (המהפכנית)"
"אנחנו נשחה כל כך הרבה באוקיינוס הדם,
עד שנגיע לחוף החירות"

הפגנות הענק הוכיחו כי השנאה לשאה ולמשרו גישרה מעל חילוקי הדעות בקרב העם והביאה לשיתוף פעולה בין הפלגים השונים בקרב מתנגדי השאה. פלגים אלה גילו יכולת מופלאה להתעלם מההבדלים האידיאולוגיים העמוקים שחצו ביניהם, ולשמור פחות או יותר על שלמות המחנה המהפכני ועל 'אחדות הפעולה' (וחדת עמל) במאבק נגד השאה עד למיגורו.²⁸ בסיסמאות הבאות מביעים הארגונים והמעמדות החברתיים השונים קריאה לסולידריות:

"העם המדוכא שלנו, יחד בסולידריות"
"מרצה, סטודנט, מרצה הוא סטודנט,
אנחנו כולנו נתאחד עד אשר נשרש את התרבות הקולוניאליסטית
מרצה, סטודנט,
אנחנו כולנו נתאחד עד אשר נקים חפיר של חופש"

הסיסמאות מבטאות שאיפה לגיוס תמיכה עממית, בייחוד בקרב אלו שפסחו על שני הסעיפים. ואכן, במהלך ההפגנות של תחילת יוני 1978 בלט כי המשתתפים היו מקרב המעמד הבורגני העירוני. המצב השתנה אחרי יוני 1978, כאשר העירוניים העניים, במיוחד פועלי בנייה ופועלים במפעלים, החלו להשתתף בהפגנות הרחוב. השתתפותם לא רק שהגדילה את מספר המפגינים מעשרות אלפים של צועדים למאות אלפים ואפילו למיליונים, אלא אף שינתה את ההרכב המעמדי של האופוזיציה.²⁹ הסיסמאות הבאות מנוסחות בלשון רבים. הפרטים בקהל יכלו לשייך את עצמם לנושא הסיסמה, 'אנחנו', ולזהות את עצמם כחלק מהמכלול המהפכני. ביטויים אלה נועדו לעורר

הזדהות, ולגרום לשינוי פסיכולוגי במאזין: מנקיטת עמדה של משקיף הוא יעבור לנטילת חלק פעיל בתהליך המהפכני.

"אם אתה תקום ואם אני אקום – כולנו נקום"

רבים תיארו את התנועה המהפכנית כאילו הייתה קרב מזוין, או קראו לערוך קרב מזוין.

"נכניע את הכוח באמצעות קרב מזוין"

"צעירים, הצטיידו בכל כלי נשק שאתם יכולים"

ההפגנות הגיעו לשיאן לאחר שבתשעה-עשר באוגוסט 1978, בחגיגות יובל העשרים וחמישה להפיכת 1953,³⁰ פרצה שרפה בקולנוע Rex שברובע הפועלים באבאדאן שהביאה למותם של יותר מארבע מאות גברים, נשים וילדים.³⁰ הממשלה האשימה את האופוזיציה בהצתת בית הקולנוע, ואילו האופוזיציה האשימה את סוכני הסאוואכ.³¹ למחרת התאספו כמאה-אלף קרובי משפחה להלוויות המוניות של ההרוגים והאשימו את הסאוואכ. בעת צעידתם ברחובות העיר קראו האבלים:³¹ "מוות לשאה", "שרפו את השאה", "סוף לחמישים שנה של העריצות הפהלווית", "חיילים, אתם אשמים, השאה הוא נבל", "מוות לשושלת הפהלווית".³²

3. השאה צריך ללכת

לאחר הפגנה זו כבר החלו להתקבץ עננות של אי-ודאות סביב עתידה של המונרכיה הפהלווית. כתב ה-*Washington Post* ציין כי להפגנה באבאדאן, כמוה כמהומות שנערכו בשמונת החודשים הקודמים, היה מסר אחד: 'شاه باید بره' ["השאה צריך ללכת"].³³ השאה ניסה להתמודד עם המשבר בעוד ויתורים, אולם המפגינים המשיכו לצעוק ברחובות את הסיסמאות:

"השאה ייפול בקרוב"

א הפיכת 1953 – בשנת 1951 הלאימה פרס את הנפט, בהנהגת מחדד מצדק ראש הממשלה דאז. ההאלמה גרמה למשבר כלכלי ומדיני עם בריטניה וארה"ב. ניסיונו של מצדק לרכו בידיו סמכויות רודניות גרם לכך שבאוגוסט 1953 מינה השאה את הגנרל זאקדי לראש ממשלה וניסה לאסור את מצדק. ניסיון השאה להדיח את מצדק נכשל, והשאה ברח לרומא (15.8.1953). אך כעבור ארבעה ימים השתלט הצבא באמצעות המוני המפגינים על מצדק ואנשיו, והשאה חזר לארצו (נצר: 1976).

ב סאוואכ – ראשי התיבות של 'סאוואכ' אטלאעאת ואמניתי כשור', ארגון הביטחון והמודיעין של משטרו של השאה הפרסי. בשנים האחרונות לפעילותו עסק הארגון בפיקוח על כל הפעילויות החברתיות, התרבותיות והאינטלקטואליות באיראן. פעילותו הברוטאלית של הארגון גרמה נזק תדמיתי רב למשטרו של השאה (M. Amir, 'Sāvāk', in PEME, 1999, עמ' 666-667).

"בשם האל, בשם האל, ממשלה זו של השאה נידונה לכליה"

"פהלווי הכלב הזקן, חייך הגיעו לקצם"

בחודשים האחרונים טרם המהפכה גם ח'מיני הגה מילים אלו: 'شاه باید بره' ["השאה צריך ללכת"]. מחשבה זו עברה ללא ספק בלבם של איראנים רבים, אך מעולם לא זכתה לביטוי פומבי. כשח'מיני אמר: "השאה צריך ללכת" הוא הפיח אומץ בלב העם. עד אז הייתה המשכיות משטרו של השאה ברורה מאליה. בהצהרתו התיר ח'מיני את הזעם העצור בעם כלפי השאה ופתח פתח לאפשרות חדשה של מהפכה. הוא ליבה את הזעם הזה וכך זירז את נקישת הצעדים נגד השאה. באופן זה חתך ח'מיני את חבל הטבור שקשר את האיראנים להיסטוריה המונרכית.³⁴

כשבוע לאחר מאורעות אבאדאן פיטר השאה את ראש הממשלה, ובניסיון לפייס את הדתיים מינה תחתיו את יושב ראש הסנאט, ג'עפר שריף אמאמי [ד]. במקביל נעשו צעדים נוספים לפיוס הדתיים ובהם – הזמנה של הממשלה לח'מיני לשוב לאיראן. משלחת ממשלתית יצאה לנג'ף שבעיראק, מקום גלותו, אך הוא סירב לשוב.³⁵

שריף אמאמי כיהן בתפקיד ראש הממשלה מעשרים ושבעה באוגוסט עד ששה בנובמבר 1978. בתחילת כהונתו נראָה היה כאילו פעולותיו מצליחות. בהכנות לקראת הפגנות עיד אל־פֶּטֶר הגיע שריף אמאמי להסדר עם מנהיגי האופוזיציה ובו נקבע כי בתמורה למתן אישורים להפגנות, שבמהלכן יעמוד הצבא בצדי הכביש, יבטיחו מנהיגי האופוזיציה להימנע מקריאת סיסמאות שיתקפו את השאה באופן אישי. ואכן, בעיד אל־פטר שנערך באותה שנה בארבעה בספטמבר נקראו סיסמאות מתונות יחסית, כדוגמת: "הצבא הוא חלק מהאומה", "שחררו את העצירים הפוליטיים", "אנו רוצים בחזרת ח'מיני", "הוי אחינו החיילים, מדוע אתם הורגים את אחיכם?".³⁶

עיד אל־פטר עבר ללא מכשול, אך שלושת הימים שבאו אחריו העידו על העמקה דרסטית של המשבר. ההמונים המשיכו לזרום לרחובות למרות שמנהיגיהם קראו להימנע מכך.³⁷ צעדיו של שריף אמאמי בניסיון לשדל את אנשי הדת עלו בתוהו. אי־שביעות הרצון ממשלתו מתבטאת בסיסמה הבאה:

شريف امامي، نه شريفی، نه امامی، بلکه دويث زمانی
 "שריף אמאמי, אינך שריף (אציל), אינך אמאם (מנהיג),
 אלא סרסור זונות של התקופה"

4. הקריאה להקמתה של רפובליקה אסלאמית והעימות המחריף ככל שהתנועה המהפכנית צברה כוח השתנתה הקריאה ליישם את חוקת 1906, והתחלפה בטענה על אי־הלגיטימיות של המונרכיה הפהלווית ושל פעולותיה, ולבסוף הפכה

לדרישה לעצב מחדש את המערכת הפוליטית. לתהליך הדיסקרדיטציה של המלוכה החוקתית נתלווה תהליך מקביל של עיצוב האלטרנטיבה הפוליטית המנוגדת לה ממשל אסלאמי.

בהפגנה שנערכה בשבעה בספטמבר השתתפו יותר מחצי מיליון משתתפים, והקהל החל לקרוא סיסמאות רדיקליות יותר; בפעם הראשונה נקראה ברחובות תהראן הסיסמה: "אנו רוצים רפובליקה אסלאמית". בקריאה הרדיקלית לרפובליקה אסלאמית היה משום ויתור על הקריאה המתונה לחזרה לחוקת 1906.³⁸

הסיסמאות הבאות מציעות חלופה לחוקת 1906 באמצעות קביעת השריעה,³⁹ כלומר, החוק הדתי שמקורו באל, לחוק המדינה:

"רק החוק המקודש (השריעה) הוא שישמור על האינטרסים של האחדות, החוקה (של 1906) שומרת על האינטרסים של הריאקציה, אל תלכו שולל אחריה!"

"לא חוקה, לא פיוס פוליטי,

המשטר היחיד הרצוי הוא הרפובליקה האסלאמית"

את המונח 'רפובליקה אסלאמית' (جمهوری اسلامی), כדפוס השלטון הרצוי באיראן, השמיע לראשונה ח'מיני באוקטובר 1978, עם הגעתו לפריז. ח'מיני וחסידיו העדיפו את דפוס הממשל הרפובליקני, שכן רפובליקה, להשקפתם, היא האנטייתו של המלוכה האוטוקרטית, שהיא חוקתית בשם בלבד. כמו כן סבר ח'מיני כי שלטון רפובליקני משקף את רצון האומה האיראנית. עם זאת יש לציין כי המונח 'רפובליקה אסלאמית' מכיל בתוכו שני מושגים מנוגדים זה לזה: הרפובליקה, שבה העם הוא הריבון, ודת האסלאם, שבה האל הוא הריבון.³⁹ בראיון שהעניק ח'מיני לכתב 'לה מונד' בפריס בנובמבר 1978 הסביר ח'מיני את המושג 'רפובליקה אסלאמית':

"באומרי רפובליקה, אני מתכוון לכל סוגי הרפובליקות כפי שקיימים בארצות אחרות. אולם, רפובליקה זו מבוססת על חוקה שהיא אסלאמית. הסיבה שאנו מכנים אותה הרפובליקה האסלאמית, היא שכל התנאים למועמדים, וכמותם גם כל החוקים מבוססים על האסלאם. [...] המשטר יהיה רפובליקני כמו בכל המקומות האחרים."⁴⁰

בסיסמאות הבאות דורשים המפגינים ביטול מלא של החוקה הקיימת:

א שריעה – החוק הדתי שמקורו באל, חוק המופקד על שמירת האינטרסים של המונותאיזם באסלאם (EP: IX, עמ' 321-328).

"החוקה בשום אופן אינה יכולה לענות על צרכי המהפכנים"

"החוקה פסולה"

"לא חוקה, לא פיוס, לא חוקה"

עד למות השאה הבוגד, התנועה (המהפכנית) ממשיכה"

לא רק החוקה עצמה גונתה, אלא גם התומכים בחוקה:

"תומכי החוקה הם שכירי חרב"

"מפיצי השחיתות מאתמול, תומכים היום בחוקה"

מוות לנציגים השכירים של (מפלגת) רסטאח'יו" א

במטרה לבלום את גלי המהומות ההולכים וגואים הוכרז בתשעה בספטמבר 1978 על משטר צבאי בתהראן, ויומיים לאחר מכן בערים גדולות נוספות. יחידות צבא מתוגברות נכנסו לעיר הבירה. המשטר הצבאי הרגיע את הרוחות לזמן קצר, אולם לקראת סוף ספטמבר לא רק שהמהומות התחדשו, אלא גם פרץ גל שביתות שהקיף כמה מוקדים מרכזיים של המשק האיראני, ובכלל זה – תעשיית הנפט. גל השביתות הביא לשיתוקם של החיים הכלכליים במדינה.⁴¹ ההפגנות לא שככו, ואף התפשטו לערים הקטנות.⁴²

בחמישה בנובמבר 1978 פיטר השאה את ראש הממשלה, ולמחרת מינה תחתיו את הרמטכ"ל, הגנרל צ'לאם רַזַא אַזְהַאֲרִי. הלה הרכיב ממשלת גנרלים, כשהבולט בהם הוא השר החדש לעבודה, הגנרל אַוּיִסִי. הצנוורה על העיתונות הוחמרה וכמה אישים נאסרו.⁴³ עקב שביתות העובדים היה המשק משותק, ובכלל זה ענפי הנפט, התחבורה, החשמל, הבנקים ואף משרדי הממשלה. ייצוא הנפט נפסק, ובסוף דצמבר הורגש מחסור בנפט אף לצריכה מקומית.⁴⁴ גם ממשלת הגנרלים לא זכתה לאהדת ההמון כפי שמשתקף בסיסמה הבאה:

اویسی سگ روسی، از هاری هاری

"אוויסי הוא כלב רוסי, אזהארי הוא כלב חולה כלבת"

שני הגנרלים מתוארים ככלבים תוך שימוש במשחק מילים:

سگ زرد بردار شغاله،⁴⁵ از هاری حکومتش محاله

"כלב צהוב הוא אח של תן, אזהארי שלטונו בלתי אפשרי"

א רַסְתַּאח'יו – 'התחייה', מפלגת רסטאח'יו הוקמה במרס 1975, כאשר הודיע השאה על כינון משטר חד-מפלגתי במסגרת המהפכה הלבנה. השאה ציווה על כל האיראנים להצטרף אליה ואסר על קיום מפלגות אחרות. המפלגה נתפסה בציבור כעושה דברו של השאה (נצר: 1988).

ב "כלב צהוב הוא אח של תן" – ביטוי עממי בשפה הפרסית, המצביע על דמיון בין שני פרטים צבועים ורמאים.

"השאה חלך, האימם בא"

קולאוו' המתאר את מאורעות המהפכה האיסלמית

ובראשה עמדו טאלקאני וסנג'אפי [1]. אירועים דומים נערכו בתבריו, בקם, באצפהאן ובמשהד. העומדים בראש ההפגנות ניסו לעצור בעד האנשים מלקרוא "מוות לשאה", אך במהרה ויתרו.⁵⁰ דגלים ירוקים (סמל האסלאם) אדומים (סמל מות קדושים) ושחורים (סמל השיעה) הונפו, והמפגינים קראו "אנחנו נהרוג את הדיקטטור של איראן", 'از هاری، هنوز فکر می کند که همش نواره' ["אזהארי האם אתה עדיין חושב שהכל נעשה עליידי קלטות"]. סיסמה זו נאמרה בתגובה על טענתו של גנרל אזהארי שחלק מקריאות האנשים בהפגנות הושמעו מקלטות שהוכנו מראש, ושהקלטות הכילו קולות ירי שנועדו להציג את הצבא כצמא דם יותר משהיה באמת. מפגינים אחרים קראו

"נשק לעם", "תלו את המלכה האמריקאית". באצפהאן נערכו שתי תהלוכות, בבוקר ובצהריים, ובמהלכן הוסרו פסלים של השאה ובמקומם הושמו תמונות של ח'מיני. סניף של בנק הועלה באש, בתי קולנוע, מסעדות ומטה הסאוואכ הותקפו.⁵⁰ אמנם רוב ההפגנות היו נגד השאה, אך היו גם מספר הפגנות תמיכה בו. שלושה ימים אחרי עאשורא, ניסה הצבא לארגן הפגנות בעד השאה בערים שונות, לעיתים תוך שימוש באלימות שכוונה לדרבן אנשים להשתתף בהן. החיילים קרעו תמונות של ח'מיני, שמו דגלים בצבעי הלאום וכיסו בצבע, גרפיטי נגד השאה. הם עצרו אופנוענים ואילצו אותם לשים תמונות של השאה על מגני הרוח שלהם ולקראו 'جاويد شاه' ["יחי השאה"].⁵¹ תגובה טיפוסית לפעולות מעין אלו ניתן למצוא בסיסמאות הבאות:

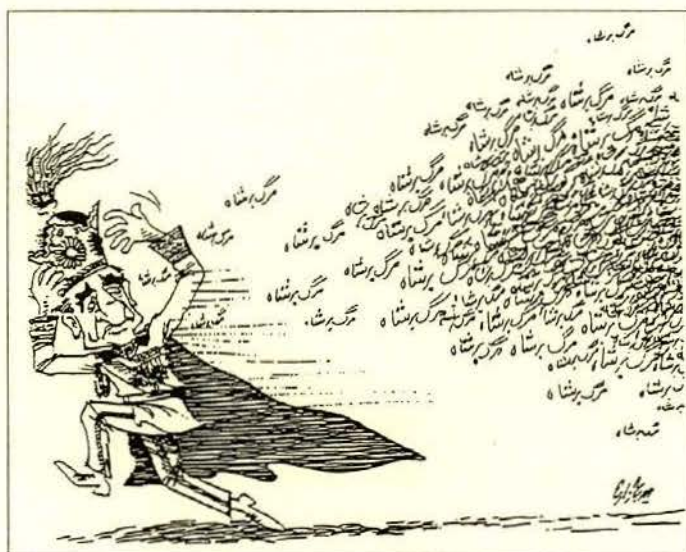
"גם אם תצבעו בצבע (את הקיר) אנחנו נכתוב שוב ('מוות לשאה')

אף קיר לא ייותר ריק בלי (שיהיה כתוב עליו 'מוות לשאה')"

א בהסכם שנערך בין מנהיגי האופוזיציה למשטר הצבאי, אושרו להם שישים סיסמאות, שאף אחת מהן אינה קשורה לשאה. עם זאת, ראשי המצעד לא יכלו למנוע שקבוצות רדיקליות יצטרפו להפגנות ויקראו סיסמאות נגד השאה (אברהמיאן, עמ' 523).

"אתה יכול למחוק (את הכתובת) 'מוות לשאה' בצבע,
אך האם אתה יכול להסיר זאת מלבבות האנשים?"

בדצמבר 1978 נערכו הפגנות ענק שבהן השתתפו מאות אלפי מפגינים, והן המחישו את עצמתה הרבה של האופוזיציה ואת השנאה התהומית לשאה ולמשטרו. השאה ראה כי לא יוכל לדכא את ההפגנות והשביתות בכוח, ואין מנוס מכינונה של ממשלה אורחית שתהנה מתמיכה ציבורית. בסוף דצמבר החל השאה לנהל משא ומתן עם סג'אבי ועם מנהיגים אחרים ב'חזית הלאומית', אך דיונים אלו לא הניבו פרי. לפיכך, בעשרים ותשעה בדצמבר 1978 פנה השאה לשאהפ'ור בח'ת'יאר [ז], וביקש ממנו להקים ממשלה אורחית במקום ממשלתו הצבאית של הגנרל אזהארי, שהגיש את התפטרותו לשאה. בשלושים בדצמבר 1978 מינה השאה את בח'ת'יאר לראש ממשלת איראן כעבור מספר ימים הודיע על כוונתו לצאת ל'חופשה' בחו"ל (2.1.79). ב-13.1.79 הוקמה 'מועצת המלוכה' מועצת עוצרים, שתמלא את מקום השאה בעת היעדרותו.⁵² בעקבות הקמת ממשלת בח'ת'יאר יצא השאה את איראן בששה עשר בינואר יחד עם משפחתו. עזיבת השאה התקבלה בשמחה ברחובות; חיילים ואזרחים התחבקו.⁵³ בהקשר זה הומצאו סיסמאות שלעגו לאופן עזיבתו והציגוה כמנוסת עכברים. הקריקטורה להלן מציגה את בריחת השאה כאשר נחיל של סיסמאות "מוות לשאה" רודף אחריו.

"מוות לשאה"

גם הסימאות הבאות לועגות למנוסת השאה:

شاه با چادر فرار کرد
 "השאה ברח כשהוא (לבוש) בצ'אדור"

סיסמה זו לא רק שהיא שמה את השאה ללעג, אלא שהיא גם מטילה ספק בגבריותו בתארה אותו בתחפושת אישה. ייחוס נשיות לגבר באיראן נחשב לעלבון חריף. בסימאות הבאות מתואר השאה בהקשר לשירותים:

"השאה יושב עם גב שבור בשירותים
 הוא צועק: בח'תיאר הב לי אפתאבה (סוג של כלי קיבול) מלא במים"

כאן המטרה היא לעורר צחוק, באמצעות תיאורו של השאה (שעד אז היה מקור ליראתו של העם) כחסר אונים התלוי בחסדו של בח'תיאר, כלומר בחסדי אחרים.

"טינופת בשם שאה הלך
 משכו את ידית (הניאגרה)!"

לתיאור עזיבת השאה משמשת פרודיה על השלט הכתוב ליד הניאגרה. כמובן, הסיסמה פוגעת מבחינת התוכן שלה, שכן השאה מושווה לצואה.

ممد دماغ در رفته
 آش خاله چون سر رفته
 "מחמד החטטן (באף) נמלט, המרק של הדודה גלש"

ד. ח'מיני ובח'תיאר

1. המאבק בין המהפכה האסלמית לדמוקרטיה ניסיונו של בח'תיאר לתעל את המהפכה לאפיק דמוקרטי נשטף בגל הגואה של קנאות אסלאמית. ח'מיני הכריז מלחמה עד חורמה נגד ממשלתו של בח'תיאר. הוא הציג את בח'תיאר כבוגד ואת ממשלתו כבלתי חוקית, וקרא לתומכיו להגביר את ההפגנות והשביתות כדי להחיש את הפלתה. בשלושה עשר בינואר הודיע ח'מיני שבאיראן פועלת 'מועצת המהפכה האסלאמית', ותפקידה יהיה להקים את הממשלה הזמנית. מלבד זאת הודיעה 'החזית הלאומית' על סילוקו של בח'תיאר משורותיה.⁵⁴

מול כוחו העולה של ח'מיני נערכו הפגנות לטובת בח'תיאר; אך ההפגנות לטובת ח'מיני ונגד השאה היו אדירות פי כמה. בתשעה-עשר בינואר 1978 חל יום הארבעין למות האמאם חסין, וח'מיני קרא בו להפגנה המונית כנגד בח'תיאר. יותר ממיליון איש צעדו ברחובות תהראן וקראו את הסימאות הבאות:⁵⁵

نه خر می خواهیم، نه پالون - لعنت به هر دوتاشون

"לא רוצים, לא את החמור (השאה), ולא את אוכפו (בח'תיאר) - קללה על שניהם"
 "אנחנו אומרים: לא רוצים את השאה, (והוא מנסה ליישב את הבעיה) בדרך של החלפת ראש ממשלה,
 אנחנו אומרים: לא רוצים חמור, (והוא מנסה ליישב את הבעיה) עלידי החלפת אוכף החמור"

"אנחנו אומרים: לא רוצים מרק, (והוא מנסה לשנות את טעם המרק עלידי) הוספת גרגירי החומס,
 אנחנו אומרים: לא רוצים חמור, (והוא מנסה ליישב את הבעיה עלידי) החלפת אוכפו של החמור"

בסיסמה האחרונה מושווית החלפת ראש הממשלה לניסיון לפתות את העם לאכול מהמרק בדרך של הוספת גרגירי חומס, בעוד שהעם כלל אינו רוצה לאכול את המרק הזה. זוהי מטפורה למצב שהיה באיראן: העם לא מעוניין עוד במשטרו של השאה, ומתנגד לניסיון להשאירו על כנו באמצעות החלפת ראש הממשלה, כשלמעשה זוהי אותה הגברת בשינוי אדרת.

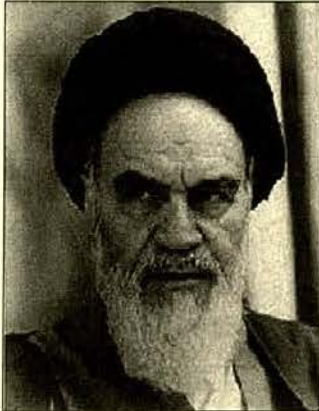
"לא רוצים את השאה, ולא את שאהפ'ור (בח'תיאר) - קללה על כל שכירי החרב"
 השאה ובח'תיאר מתוארים כאן כשכירי חרב של האימפריאליזם. בסיסמה זו יש שימוש במשחק מילים: שאהפ'ור משמעו בפרסית נסיך, בן של שאה. ניתן להבין את הסיסמה בשני אופנים: "אין אנו רוצים את השאה ולא את בנו של השאה", או "אין אנו רוצים את השאה ולא את שאהפ'ור בח'תיאר".

סיסמאות אלו מציגות את חוסר התועלת שבניסיונותיו הנואשים של השאה לחולל שינויים במשטר המלוכני. מתוך הסיסמאות עולה קול העם הקורא כי שינוי התפאורה, כלומר מינוי ראש ממשלה בעל תפיסה דמוקרטית, איננו הפתרון לדרישותיהם הפוליטיות. לאחר עזיבת השאה המשיך בח'תיאר לנהל את איראן תחת קיתונות של ביקורת:

بختيار بیاره، همش می گی نواره، نوار که پا نداره

"בח'תיאר העלוב, אתה טוען כי מדובר בקלטת, אך לקלטת אין רגלים"

א סיסמה זו מבוססת על האמירה: "לא קם תישאר על תלה ולא קאשון (או כאשאן) - קללה על שתיהן" (קם וכאשאן הן שתי ערים באיראן).

האיתאאללה ח'מיני (1919–1989)

דברים אלה נאמרו בהקשר להאשמותיו של בח'תיאר כלפי ח'מיני כי הוא פועל באמצעות נאומים המוקלטים על קלטות, ונשלחים לאיראן במטרה לעורר מרי.

"בח'תיאר, חסר סמכות, אם תתפטר (מילולית: תלך הצידה),

העם האיראני יספק לך ארוחה ואת האופיום שלך עד לסוף חייך הקצרים"

ח'מיני הודיע על כוונתו לשוב לאיראן בששה בִּפְהֶמָן (עשרים וששה בינואר), יום השנה ל'מהפכה הלבנה'

של השאה. הסיסמאות הבאות מבטאות את ציפיית המוני האיראנים לשובו של ח'מיני:

خمینی، منظرم بیائی

"ח'מיני, אני מצפה שתגיע"

خمینی، ملت چشم به راه تو است

"ח'מיני, עין האומה (צופיה) לבואך"

لا إله إلا الله، می رویم به پیشواز روح الله

"אין אלוה אלא אללה, אנחנו הולכים לקבל

את פני רוח אללה"

בסיסמה זו יש שימוש חלקי בשהאדה² בצורה המתחרזת עם רוח אללה.

בעקבות הודעת ח'מיני על חזרתו סגר בח'תיאר את שדה התעופה. צעד זה גרר הפגנות מחאה של מאות אלפים ביום שישי ושל לא פחות מחצי מיליון מפגינים בשבת.⁵⁶ העם מחה נגד צעד זה בקריאת הסיסמה:

"ח'מיני, ח'מיני, הלב שלנו הוא מסלול הנחיתה שלך,

הלוואי וימות, ימות, האויב מוצץ הדם שלך"

2. נצחונו של ח'מיני וה'רפובליקה האסלאמית של איראן'

נוכח הלחצים הגוברים על בח'תיאר, הוא נאלץ לאפשר למנהיג הגולה לשוב לאיראן. ואכן, ביום שישי, אחד בפרברואר 1979, חזר ח'מיני לאיראן, לאחר חמש-עשרה שנות

א רוחאֵללה – מילולית: רוח האל. משמותיו של ח'מיני.

ב שהאדה – מילולית: עדות. הנוסחה שאומר הנכנס בברית האסלאם: 'אין אלוה מבלעדי אללה ומחמד הוא שליח אללה', והיא נכללת בתפילה (EI: IX, עמ' 201).

גלות. קהל של כשני מיליון איש קידם את פניו.⁵⁷ שובו של ח'מיני הביא את העימות בינו ובין בח'ת'אר לשיא. ח'מיני נהג כשליט המתעלם מבח'ת'אר ומסמכות המג'לס. כאשר בח'ת'אר היה עדיין בשלטון והמונרכיה הייתה תקפה מבחינה תיאורטית, שם ח'מיני קץ לממשלת בח'ת'אר בנאום יחיד. המשפט הזכור ביותר מהנאום שנערך בבית הקברות של תהראן, הוא זה שגרם למהפכנים לאקסטזה: *من تو دهان این دولت می زخم!* ["אני אכה את הממשלה הזו בפיה!"]. היה זה הקול הקולקטיבי של עם מדוכא ומלא ציפייה.⁵⁸

העימות בין ח'מיני לבח'ת'אר לא נמשך זמן רב: ביום שישי, שניים בפברואר, פרצו בבסיס חיל האוויר בתהראן קרבות קשים בין תומכי ח'מיני ובין חיילי המשמר המלכותי שחשו למקום. במקביל פרצו גם במקומות אחרים קרבות בין הצבא לתומכי הממשלה ובין אנשי ח'מיני. בשבת, עשרה בפברואר, הסיר הצבא את תמיכתו מבח'ת'אר והודיע כי אינו נוטל עוד חלק בסכסוך בין בח'ת'אר לח'מיני.⁵⁹

למחרת, באחד עשר בפברואר בשעה שש בערב הודיעה תחנת רדיו העיר:

"כאן קול תהראן, הקול האמיתי של איראן, קול המהפכה"

הצעד הפורמלי שאפשר בעקבות זאת את המעבר ממשטר מלוכני לרפובליקה אסלאמית היה משאל שנערך בסוף חודש מרץ. בעד כינונה של 'הממשלה האסלאמית' הצביעו 92.8 אחוזים מהמצביעים.⁶⁰ באחד באפריל 1979 הכריז ח'מיני על כינונה של רפובליקה אסלאמית בהנהגתם של אנשי דת באיראן, וקבע כי: "השטן (המלוכה) נקבר; זהו היום הראשון של משטר אללה".⁶¹

נספח: רשימות ביוגרפיות

[א] **מחמד רוא פהלווי** (1919-1980) – בנו של רוא שאה פהלווי, מייסד השושלת הפהלווית. עלה לשלטון בשנת 1941 לאחר הדחתו של אביו. לאחר דיכוי והפלתו של שלטון ראש הממשלה מחמד מצדק (1953) התחזק מעמדו, והוא יכול היה לפתוח ברפורמות מקיפות ובראשן תכנית 'המהפכה הלבנה' מראשית שנות השישים. מחמד רוא פעל לחיזוק זהותה האיראנית של המדינה על חשבון הזהות המוסלמית. משטרו קיים קשרים הדוקים עם ארצות הברית ועם ישראל. בהדרגה נעשה שלטונו יותר ויותר אבסולוטי. הוא ביטל את המפלגות והקים משטר חד-מפלגתי וכן חיוק מאוד את המשטרה החשאית שלו, הסאוואכ. בשל מדיניותה החילונית נתקלה השושלת הפהלווית מן ההתחלה בהתנגדותם של אנשי הדת. בראשית שנות השבעים איפשר מחמד רוא פעילות דתית במרכז האסלאמי 'חֶסְיֶנִיֶה' אַרְשָׁאד', ובסוף שנות השבעים התיר פעילות ציבורית מוגבלת, שהלכה וצברה תאוצה בדמות מהומות עממיות ודרישות להדיחו. משנעשה

המצב חסר תקווה יצאו השאה ומשפחתו לחופשה קצרה מחוץ לאיראן ב־16.1.1979. במשך חודשי חייו האחרונים נדד בעולם בחיפוש מקלט מדיני. הוא חלה בסרטן וטופל בארצות הברית. אולם, עם תפיסת השגרירות האמריקנית בתהרן והדרישות להסגרתו של השאה תמורת שחרור בני הערובה, הביאו האמריקנים ליציאתו מארצות הברית. נשיא מצרים, סאדאת, הזמינו למצרים, שם מת ממחלתו ביוני 1980. לפני מותו העביר את המלוכה לבנו, רזא, והשביעו לפעול למען החזרת המלוכה לאיראן. [א' שמואלביץ', 'מחמד רזא פהלווי', האנציקלופדיה העברית, כג, תשל"ג, עמ' 2930; וכן: מ' אמיר, 'מחמד רזא פהלווי', האנציקלופדיה העברית, מילואים ב, תשמ"ג, עמ' 761].

[ב] **ח'מיני איתאללה רוחאללה מוסוי** (1902-1989) – איש דת, הוגה דעות ומדינאי איראני. נולד בעירייה ח'מין למשפחת אנשי דת. אביו, איתאללה מצטפא, נרצח בטרם מלאה לרוחאללה שנה. בגיל תשע־עשרה עבר לאראק ללמוד אצל אחד מגדולי העלמא אז, שיח' עבד אלכרים האירי, והתרכז בלימודי אתיקה ופילוסופיה. עם האירי עבר לקם, שבה למד ואחר כך לימד. שיעוריו זכו לפופולריות רבה בשל מחשבתו העצמאית, אומץ לבו והממד המוסרי בהטפותיו. עוד בתקופת רזא שאה הטיף להתנגדות למשטר. בראשית שנות השישים התפרסם כמנהיג כשעמד בראש תנועת ההתנגדות ליוזמות הרפורמה של השאה, וכאשר גינה את קשריה של איראן עם ארצות הברית. בשל כך נעצר ח'מיני פעמים אחדות ובארבעה בנובמבר 1964 הוגלה מאיראן. זמן קצר שהה בתורכיה, ואחר כך עבר לנג'ף שב־עיראק. שם המשיך להטיף למאבק בשאה ובאימפריאליזם. סביבו התגבש גרעין של אנשי דת צעירים שדבקו בתורתו. כמו כן, הידק את קשריו עם מתנגדי השאה שלא מתוך הממסד הדתי. בסתיו 1977 החלה פעילות גלויה באיראן נגד השאה, וח'מיני הפך למנהיגה הבלתי מעורער של התנועה המהפכנית. בארבעה באוקטובר 1978 סולק מעיראק ועבר להתיישב ליד פריז. משם, כשהוא ממקד אליו את התעניינות דעת הקהל בעולם וזוכה לתמיכה עממית נרחבת בארצו, הנהיג את תנועת ההתנגדות עד לניצחונה. בשלושים ואחד בינואר 1979 שב לאיראן כמנצח, ובתוך זמן קצר תפס את השלטון גם באופן פורמלי. (מנשרי: 1988, עמ' 51-52, וכן: ד' מנשרי, 'ח'מיני איתאללה רוחאללה מוסוי', האנציקלופדיה העברית, מילואים ב, תשמ"ג, עמ' 531-532).

[ג] **מהדי בוזארגאן** (1907-1995) – אחד מההוגים החשובים של המהפכה האסלאמית באיראן. למד הנדסה בפריז בשנים 1928-1935 וחזר להרצות באוניברסיטת תהראן. במהלך מהפכת מצדק מילא תפקיד פוליטי אקטיבי לצדו של מצדק. לאחר דיכוי מצדק, שיתף פעולה עם ארגוני מחתרת ומשום כך נעצר בשנת 1955. כבר בשנות החמישים שרטט דמות חיובית של האסלאם כמקור השראה לפתרון בעיות החברה, הטיף למעורבות פוליטית של העלמא וניצל את יוקרתו כאיש מדע כדי להוכיח שאין סתירה בין דת ומדע, טכנולוגיה וקידמה. ב־1961 היה ממקימי 'תנועת החופש'. ערב המהפכה

היה מן הדמויות הבולטות במחנה המהפכני, ובעקבות כך מונה על ידי ח'מיני לשמש ראש ממשלה ראשון במשטר האסלאמי. (מגשרי: 1988, עמ' 6970, וכן: Dabashi: 1993, עמ' 325-366).

[ד] ג'עפר שריף אמאמי – היה ראש ממשלת איראן לתקופה קצרה ב־1960. כבן למשפחה דתית שהיו לו קשרי ידידות עם חלק מהאיתאללות בני המעמד הגבוה, הועדף על ידי השאה לניהול משא ומתן עם אנשי הדת המתונים (אברהמיאן: 1982, עמ' 514). [ה] סיד מחמוד טאלקאני (1910-1979): אחד ההוגים החשובים של המהפכה האסלאמית. ב־1939 נאסר בשל התנגדותו לשאה. הוא יצא נגד האדישות של אנשי הדת למשטר, וכן כנגד הקומוניסטים. מעורבותו בחיים הפוליטיים הייתה גדולה והתבטאה בכתביו הרבים, שבהם ניתח מנקודת המבט האסלאמית את בעיותיה הפוליטיות והחברתיות של איראן. בשל חברותו בתנועת ההתנגדות הלאומית נכלא והוגלה פעמים רבות. ב־1978 שוחרר מכלאו ונבחר לחבר במועצת המומחים (Moussalli: 1999, עמ' 281-282).

[ו] כרים סנג'אבי (1904-1995): מדינאי איראני. היה חבר מייסד ב'חזית הלאומית של איראן'. כיהן כשר החינוך בממשלתו של מחמד מצדק. כמנהיג החזית תבע ב־1977 יותר חירויות פוליטיות. בדצמבר 1978, בשיאן של המהומות כנגד משטרו של השאה, הוזמן לכהן כראש ממשלה, אך תביעותיו לרפורמות פוליטיות מרחיקות לכת לא נענו. זמן קצר לאחר מכן נפגש עם ח'מיני בפריס והודיע על תמיכתו בהפלת משטר השאה. לאחר נצחונו של ח'מיני, בפברואר 1979, מונה לשר החוץ בממשלתו הזמנית של מהדי בוארגאן. באפריל 1979 התפטר על רקע חילוקי דעות עם הפונדמנטליסטים. ב־1981 עזב את איראן בחשאי והשתקע בארה"ב (A. Menashe, "Sanjābi, Karim", PEME:1999, עמ' 665).

[ז] שאהפ'ור בח'תיאר (1914-1991): מדינאי איראני. למד משפט ומדע המדינה בצרפת. ב־1940 שירת במשך 18 חודשים בצבא הצרפתי במלחמתו נגד הנאצים. חזר לאיראן ב־1946. לבח'תיאר הייתה זיקה לשמאל. בשנים 1951-1952 כיהן כסגן שר העבודה בממשלתו של מחמד מצדק, ולאחר הפלתו של מצדק נאלץ לפרוש משירות הציבורי. הוא היה מתנגד חריף למשטרו של השאה, שאותו השווה למשטר הנאצי. בשל עמדותיו נאסר ושוחרר מספר פעמים. בינואר 1979, כשמשטרו נמצא תחת איום גדול, ובעצה אחת עם האמריקניים שראו בו פרו־מערבי, מינה השאה את בח'תיאר לראש ממשלה. כראש ממשלה לא קרא להדיח את השאה, אלא קרא להקמת מלוכה חוקתית על פי הדגם הבריטי. בח'תיאר התנגד להשפעתם הגוברת של הפונדמנטליסטים. בין מעשיו היה פירוקה של המשטרה החשאית של השאה, הסאואכ. לא השמאל ולא החוגים האסלאמיים קיבלוהו, והוא הודח מחברותו בחזית הלאומית של איראן. עם חזרתו של

ח'מיני לאיראן וניצחונה של המהפכה האסלאמית הוא הודח מתפקידו כראש ממשלה. הוא ירד למחתרת ונמלט לפריס, שם הכריז ביולי 1979 על הקמתה של תנועת ההתנגדות הלאומית של איראן, במטרה להפיל את המשטר האסלאמי באיראן. ב־1980, בפריס, ניצל מניסיון התנקשות בחייו, אך מזלו לא שיחק לו פעמיים, והוא נרצח שם ב־1991. (A. Menashe, "Bakhtiâr, Shâphur", PEME: 1999) עמ' 159-160.

מראי מקום

30	אברהמיאן: 1982, עמ' 513.	1	אבן שושן: 1989, הערך 'סיסמה'.
31	אברהמיאן: 1982, עמ' 513.	2	ניר: תשנ"ו, עמ' 9.
32	פישר: 1980, עמ' 197.	3	ניר: תשנ"ו, עמ' 8-10.
33	אברהמיאן: 1982, עמ' 513.	4	ניר: תשנ"ו, עמ' 8.
34	Dabashi: 1993, עמ' 366-325.	5	ניר: תשנ"ו, עמ' 10.
35	נצר: 1988, עמ' 111.	6	רם: 1988 עמ' 4.
36	אברהמיאן: 1982, עמ' 514.	7	רם: 1988, עמ' 13.
37	אברהמיאן: 1982, עמ' 515.	8	מנשרי: 1996, עמ' 143-142.
38	אברהמיאן: 1982, עמ' 515.	9	מנשרי: 1996, עמ' 145.
39	רם: 1988, עמ' 96-95.	10	מנשרי: 1988, עמ' 31.
40	רם: 1988, עמ' 95.	11	פוג'ינווה: 1990, עמ' 68.
41	קרש: 1988, עמ' 20.	12	אברהמיאן: 1982, עמ' 496.
42	אברהמיאן, עמ' 518.	13	פוג'ינווה: 1990, עמ' 69-68.
43	אברהמיאן, עמ' 518.	14	ארג'ומנד: 1988, עמ' 103.
44	נצר: 1988, עמ' 111.	15	פוג'ינווה: 1990, עמ' 72.
45	אברהמיאן: 1982, עמ' 518-518.	16	פישר: 1980, עמ' 214.
46	פישר: 1980, עמ' 203-202.	17	ר' אברהמיאן: 1982, עמ' 505.
47	קרש: 1988, עמ' 20.	18	מנשרי: 1996, עמ' 87.
48	אברהמיאן: 1982, עמ' 521.	19	פוג'ינווה: 1990, עמ' 83.
49	פישר: 1980, עמ' 205.	20	אברהמיאן: 1982, עמ' 505.
50	פישר: 1980, עמ' 205.	21	מנשרי: 1996, עמ' 130.
51	פישר: 1980, עמ' 206.	22	מנשרי: 1996, עמ' 129.
52	נצר: 1988, עמ' 111.	23	מנשרי: 1988, עמ' 73.
53	פישר: 1980, עמ' 210.	24	מנשרי: 1996, עמ' 127.
54	קרש: 1988, עמ' 21.	25	אבן שושן: 1989, ב, עמ' 775.
55	פישר: 1980, עמ' 211.	26	אברהמיאן: 1982, עמ' 506.
56	פישר: 1980, עמ' 211.	27	קרש: 1988, עמ' 20.
57	פישר: 1980, עמ' 212-211.	28	מנשרי: 1988, עמ' 81-80.
58	Dabashi: 1993, עמ' 422.	29	אברהמיאן: עמ' 510.
59	Dabashi: 1993, עמ' 21.		
60	מנשרי: 1988, עמ' 91-89.		
61	רם: 1988, עמ' 81.		

מקורות

- אבן שושן, אברהם, *המילון החדש*, ירושלים, 1989.
- מנשרי, דוד, *איראן במהפכה*, תל-אביב, 1988.
- , *איראן: בין אסלאם ומערב*, ספרית אוניברסיטה משודרת, תל-אביב, תשנ"ו, 1996.
- ניר, רפאל, "הסיסמה הפוליטית כיחידת שיח: הבחירות לכנסת – 1996", *חלקת לשון*, כד', תשנ"ז, עמ' 8–27.
- נצר, אמנון "פרס: היסטוריה, העת החדשה", *האנציקלופדיה העברית*, כ"ח, ירושלים, תשל"ו (1976).
- , "איראן", *האנציקלופדיה העברית*, כרך מילואים ב', ירושלים, תשמ"ג (1988).
- קרש, א', "איראן: אנטומיה של מהפכה", *מערכות*, גיליון 268, תל אביב, 1988.
- רם, חגי, "האידיאולוגיה של המהפכה האיראנית כפי שהיא משתקפת בסמלים ומסרים אסלאמיים", *חיבור לשם קבלת תואר מוסמך*, מגמת המזרח-התיכון ואפריקה, אוניברסיטת תל אביב, 1988.
- Abrahamian, Ervand, *Iran between Two Revolutions*, Princeton, 1982.
- Arjomand, Said Amir, *The Turban for the Crown: The Islamic Revolution in Iran*, New York and Oxford, 1988.
- Dabashi, Hamid, *Theology of Discontent: the Ideological Foundations of the Islamic Revolution in Iran*, New York, 1993.
- Fischer, Michael M., *Iran: from Religious Dispute to Revolution*, Cambridge, Mass. and London, 1980.
- Fujinwa, Y., "Prose and Verses for Revolution," *Annals of Japan Association for Middle East Studies (Ajames)*, 5, Osaka, March 1990.
- [EI²] *Encyclopedia of Islam* (second edition), various volumes.
- Kamali, A. *Enqelab*, Tehran, AHS 1358 (1981). (in Persian).
- Moussalli, A. S., "Iran and Turkey" in *Historical Dictionary of Islamic Fundamentalist Movements in the Arab World*, Maryland, 1999.
- [PEME] *Political Encyclopedia of the Middle East*, ed. Avraham Sela, Jerusalem, 1999.